

Global Kapitalizm Nereye Gidiyor? Soros (da) Uyarıyor. Murat Yülek

Kısa vadeli sermaye hareketleri bugün gelişmiş ülkeleri de rahatsız edecek boyutlara ulaşmakla beraber asıl etkilerini gelişen ekonomiler üzerinde gösteriyor. Son 5 senedeki tecrübelerle bakıldığında bir takım ortak noktalar ortaya çıkıyor; hızlı büyüyen gelişmekte olan ülkeler kısa vadeli yabancı fonları cezbediyor; fon girişi hızlandıkça bir yandan kur değerlenirken öte yandan bir aşırı iyimserlik havası yayılıyor; kur kuvvetlendikçe bu yönelim daha da güçleniyor; sonunda Paul Krugman'ın deyimiyle "her hangi bir sebepten" insanlar bu trendin devam edemeyeceğini anlıyor ve balon patlıyor. Netice, kısa vadeli sermaye geldiği gibi gidiyor. Bu gidiş bir daha geri dönmemek üzere değil. Şartlar yeniden oluştuğu anda fonların geri dönmesi için bir sebep yok. Ancak kısa vadeli yabancı fon girişine bağımlı hale gelen ülkeler Meksika'nın 1995'deki, Doğu Asya, Rusya ve Brezilya'nın da bugünkü sıkıntılarını er veya geç yaşamaya hazırlıklı olmalı... Dolayısıyla, bu bağımlılık makroekonomik istikrarsızlığı beraberinde getiriyor.

George Soros son kitabında¹ global kapitalizmi geldiği noktayı eleştiriyor. Karındaşen Jack emniyet teşkilatının yetersizliğinden ve bu yüzden kendisi gibilerin ortalıkta serbestçe dolaştığından şikayet etti mi hiç bilmiyoruz. Ancak, böyle bir şikayeti dile getirecek en yetkili ağızlardan biri olurdu muhtemelen.

Soros'un kitabı bu açıdan önem taşıyor.

Temel itibarıyla, -zenginliğini mevcut kapitalist piyasa yapısı sayesinde elde eden Soros'un bu piyasa yapısını eleştiriyor olması bir çelişkiye işaret ediyor. Ama bu, kitabın önemini azaltmıyor. Aksine, beraberinde getirdiği bir çok soruyla beraber kitabı ve Soros'un eleştirilerini daha da önemli kılıyor. Zira, bu kitapla Soros bir bakıma 19. yüzyılda Bismarck, 20. yüzyılda Keynes ve Roosevelt'in yaptığı gibi, bu kez 21. yüzyılda kapitalizmin fikri kurtarıcılığına soyunmuş görünüyor.

Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Global Finansal Kapitalizm

Batıdan doğuya sermaye akışı 19. yüzyıldan beri devam etmekle beraber 1980 öncesinde bu fonların plase edildiği sahalarda daha çok reel sektörlerdi. Bu açıdan 19. yüzyılda Fransız sermayesinin Rusya'da demiryollarına yatırım yapmasıyla, Kore'deki elektrik üretim şirketlerinin New York riskli bono (junk bonds) piyasasında bono ihraç etmesi birbirine benzer.

1971'de Bretton Woods sisteminin yıkılması, 1980'den itibaren, Thatcher ve Regan'la başlayan liberasyon politikalarının hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde yayılması (özellikle sermaye hareketlerindeki mutlak serbestisinin) ve özellikle doğu Asya ve Avrupa'da ekonomik aktivitenin hızlan-

ması, finansal getirilerin ve beklentilerin de yükselmesiyle, uluslararası sermaye hareketlerinin boyutları hızla büyürken spekülâtif karakteri de ağır basmaya başladı.

Kısa vadeli spekülâtif uluslararası fonların sayısının 1998 sonu itibarıyla 3,000 - 4,500, ellerindeki finansal kapitalin de 200 - 400 milyar ABD doları olduğu tahmin ediliyor. Bunu doğru kabul eder ve bu toplam fonun senede ortalama 10 defa döndüğünü varsayarsak, sadece bu fonların senede 2 - 4 katrilyon dolarlık global etkisinin olduğunu görürüz. Dünyadaki toplam hareketli finansal sermayenin bu rakamın da çok çok üzerinde olduğunu söylemeye gerek yok.

Bu fonlar hangi prensiplerle hareket eder? Tanınmış bir portföy idaresinin özeti şöyle: "doğru zamanda doğru piyasaların (ülkelerin) seçilmesi"². Bir başka deyişle, zaman yanlış hale gelmişse o piyasadan (ülkeden) bir an önce çıkılması ...

'Doğru' ve 'yanlış' zaman kavramı üzerinde iki yönüyle durmak gerekir. Birincisi, doğru ve yanlış zamanın seçilmesinde kriter tabii olarak yatırımın yapıldığı ülkenin menfaatlerinin değil fonun (kısa dönemli) karıdır. İkinci nokta, finansal yatırımcıların kendi kolektif hareketlerinin ne derecede rasyonel olduğudur. Görüşleri yavaş yavaş kabul görmeye başlayan Robert Schiller'e (hatta Keynes'e) bakılırsa finansal piyasalarda yatırımcıların davranışı standart rasyonel kalıplara pek de sığmaz. Yatırımcı davranışı rasyonellikten çok sürü psikolojisiyle (herd behavior) açıklanabilir. Esasında Keynes'e göre sürü davranışı dediğimiz şeyde de sürüden ayrılmamak neviden bir rasyonellik vardır.

Fonların bu çekingenliğinde yüksek oranda borçla finanse ediliyor olmalarının büyük etkisi vardır. 1998'in sonunda iflas eden meşhur LTCM'de borç/öz kaynak oranı bir ara 50'ye kadar çıkmıştı. Bu oran, fonların %81'inde 2 - 3 civarındadır³. Dolayısıyla zararlar kolayca negatif sermayeye dönüşebilmektedir. Esasında modern finansal piyasalardaki istikrarsızlığın ardındaki en önemli faktörlerden biri yatırımcıların yüksek borçlarla oynamasıdır.

Şu anda dünyanın en büyük fonu olan *Tiger* Ekim 1998'de dolar-yen paritesindeki hareketlenmeyle bir gün içinde iki milyar dolar kaybedebilmişti. Bu rakam fonun tüm varlıklarının %10'una tekabül ediyordu. Bu zararlar beraber *Tiger*'in dolar-dan çıkmasıyla doların değer kaybı daha da hızlandı.

Kısaca, bir fonun bir piyasadan (ülkeden) çıkmasında, sadakat, zor zamanda dostluk vs gibi, şeyler beklenemeyeceğine ve hiç bir ekonomi allamesi henüz devresel ekonomik sıkıntıları daha ortaya çıkmadan yok eden bir ekonomik reçeteyi geliştiremediğine göre, kapılarını sermaye hareketlerine mutlak ve şartsız olarak açan her ekonomi bu fonların en küçük bir şüphede son kuruşuna kadar ülkeyi terk edebileceğine hazırlıklı olmalıdır. Bu ise, devresel ve küçük ölçekli ekonomik sıkıntıların dahi büyük ekonomik krizlere (Meksika 1995, doğu Asya 1997-) dönüşmesi demektir. Ancak sadece bu da değil; 1992 Sterlin, 1997 baht krizlerinde olduğu gibi, merkez bankalarının bir anlık zayıflığı da spekülâtif bir saldırıya davet çıkartabilmektedir. Daha da kötüsü, finansal krizler kısa zamanda reel bir krize dönüşerek ekonominin ve nüfusun tümünü etkisi altına alabilmektedir.

Piyasa Tartışmaları ve Soros

Modern iktisattaki (modern kelimesini burada son 250 senelik batı iktisadi anlayışı manasında kullanıyorum) tartışmaların büyük bir kısmı piyasaların işleyişi ve ekonomik yapı içindeki yeriyile ilgilidir. Bu tartışmanın iki ucu bulunmaktadır. Birincisi batı iktisat tarihinde en çıplak şekliyle Adam Smith'in formüle ettiği piyasa hakimiyeti okulu diyebileceğimiz görüştür. İkinci uçtaysa belli bir şahsa atıf yapmanın zor olduğu, 'piyasanın tek başına tüm ekonomik sorunları çözmekte yetersiz olacağı' görüşü vardır. İnsanın isteklerinin 'sınırsız', 'çok fazla', ya da 'mevcut kaynaklardan daha fazla' olup olmadığı tartışması 'materialist ekonomik anlayış' diyebileceğimiz neoklasik ve sosyalist iktisatçılarla insanın manevi yönünün altını çizen iktisatçılar (mesela kabaca 'İslam iktisadı' başlığı altında çalışan iktisatçılar) arasında mevcuttur. Bizce, her insanın belli derecelerde de olsa kendi dünyevi menfaatleri peşinde koştuğu ve bunun insan davranışının en azından bir bölümünün belirleyicisi olduğu bir vakıadır. Eğer böyle bir vakıa olmasa İslami kaynaklarda da 'hevası' peşinde koşan insan tipi eleştirilmezdi.

Her insanın belli bir ölçüde de olsa kendi menfaatleri peşinde koşması beraberinde önemli bir açmazı getirmektedir: bu sayısız menfaatlerin nasıl uzlaştırılacağı ve ortaya çıkan 'dengenin' (equilibrium) kimlerin ve toplumun ne kadarlık bir kesiminin lehinde olacağı⁴. Bu açıdan bakıldığında yukarıdaki tartışma şöyle değerlendirilebilir. Adam Smith'in geliştirdiği teorik çözüm nisbeten kolaycı bir çözümdür: herkesin kendi bireysel menfaatini takip etmesi ve ortaya çıkan çatışmada (iktisatçılar bunun için Darwin'den da-

ha sevimli bir kelime kullanırlar: rekabet) üçüncü bir kurumun (devletin) müdahale etmemesi esasında ideal durumun kendisidir. Bu sürecin sonunda ortaya çıkan denge tahsis optimal tahsis olacaktır (Darwin'i hatırladınız mı?) Kısaca, Smith'in bahsettiğim açmaza getirdiği çözüm, böyle bir açmazın olmadığıdır! İktisattaki Birinci ve İkinci Refah Teoremleri bu fikrin matematiksel jargonla ifadesinden ibarettir.

Tartışmanın ikinci ucu ise aynı temel varsayımlarla piyasanın tek başına ekonomik tahsis problemini optimal olarak çözemeyeceği ve devletin müdahalesinin gerekli olduğunu söyler. Marks, sosyolojik ve tarihsel tonlarla süslediği argümanında optimal tahsis probleminin piyasanın (ve serbest fiyatların) değil, o sıralarda mevcut olmasa da Marks'ın (ve daha sonra) Oscar Lange'in tariflerinden bir süper kompitüre benzeyen devlet mekanizmasının çözmesi gerektiğini söyler. Kapitalizmin 20. yüzyılda Roosevelt ile beraber ilk kurtarıcısı olan Keynes (19. yüzyıldaki Bismarck'dı) ve Keynes'in Hicks, Tobin vs gibi takipçileri ve yorumcuları ile beraber bu uç daha yumuşak ve teknik bir anlatıma kavuştu.

Bu çerçeve içinde Soros'un kitabındaki görüşlerini ortanın biraz daha Keynes tarafında yer aldığı ve daha yeni bir boyut getirmediği söylenebilir. Ancak yine de bazı noktalara cesurca işaret etmesi de takdire şayandır⁵:

"Global toplumun gelişmesi, global ekonominin gelişmesine ayak uyduramamıştır. Siyasi ve sosyal hayatın temel birimi halen milli devlettir. Uluslararası hukuk ve teşkilatlar savaş ve insan hakları ihlallerini önleyecek güce sahip değildir. Ekolo-

jik tehditlerin önüne geçilememekte. Global finansal piyasalar milli ve milletlerarası yetkillilerin kontrolüne tabi değil.

Mevcut durum uzun süre devam edemeyecektir. Finansal piyasalar tabii olarak istikrarsızdır. Sadece piyasa kuvvetlerine tabi olmakla bir çok sosyal ihtiyacın çözümü imkansızdır. Ancak bu yetersizlikler henüz tam olarak takdir edilmemiştir. Piyasaların, kendi sorunlarını kendi işleyişi içinde çözeceğine dair yerleşmiş bir inanç vardır. Toplumun ortak menfaatinin, herkesin kendi menfaati peşinde koşmasıyla sağlanacağı ve kollektif kararlarla ortak menfaatlerin kollanmasının piyasa mekanizmasını bozacağı iddia edilir. Bu kavram bir Fransızca kelimeyle adlandırılır: *laissez faire*. Ben buna daha uygun bir İngilizce isim buldum: *market fundamentalism* (piyasa köktenciliği) ... Global kapitalizmi zayıflatan ve devam ettirilebilirliğini azaltan şey piyasa köktenciliğidir.

Sovyet sisteminin çökmesiyle, özgürlük, demokrasi, hukuk devleti gibi kavramlara verdiği önemle beraber açık toplum bir organizasyon prensibi olarak önemini yitirdi. Bunun yerine global kapitalizm önem ve etkisini artırdı. Sadece piyasa dahilindeki kuvvetlere dayanan kapitalizm açık topluma daha farklı bir tehdit oluşturmaktadır. Piyasa köktenciliği bugün açık toplum açısından her hangi bir totaliter ideolojiden çok daha tehlikelidir. Sözlerimi yanlış anlamayın, piyasa köktenciliğinin açık topluma bir nazizm ya da faşizm gibi temelden zıt bir kavram olduğunu söylemiyorum. Açık toplum ve piyasa köktenciliği fikirleri birbirleriyle çok yakından ilişkilidir. Ancak bu, piyasa köktenciliğinin

açık topluma oluşturduğu tehditi azaltmıyor. Zira, bu tehdit piyasa köktenciliğinin piyasaların nasıl çalıştığını yanlış anlaması ve yorumlamasından kaynaklanıyor.

Global kapitalist sistem hakkındaki eleştirilerim iki ana kısma ayrılabilir. Birincisi piyasa mekanizmasındaki bozukluklardır; istikrarsızlık piyasa yapısının ayrılmaz bir parçasıdır. İkincisi, piyasa dışında kalan sektörlerdeki bozukluklardır: siyasetten ortaya çıkan problemler ve ahlaki değerlerin aşınmasının milli ve milletlerarası seviyedeki yansımaları. ...

Piyasa ideolojisinin işletme ve ekonomi sahalarının çok daha dışına taşmasının yıkıcı etkileri vardır. Ancak piyasa köktenciliği fikri o kadar etkili hale gelmiştir ki onu eleştirenler derhal duygusal, naif ve mantıksız olmakla suçlanmaktadır ... Ancak aslında piyasa köktenciliğinin kendisi naif ve duygusaldır. Ahlaki soruları bir tarafa bıraksak bile, ekonomik açıdan da piyasa köktenciliği temelden ve düzeltilemez şekilde sakattir. Piyasa kuvvetlerinin sadece ekonomik ve mali saha da olsa tek yetkili haline getirilmesi global kapitalist sistemin çöküşüne sebep olacaktır."

DİPNOTLAR

- 1 George Soros, *The Crisis of Global Capitalism - Open Society Endangered*, New York: BBS Public Affairs, 1998.
- 2 *Global Investor*, September 1993, s. 168.
- 3 'CE Petit Genie a Perdu 600 milliards', *L'Expansion*, 22 Ekim-4 Kasım 1998, s.140.
- 4 Burada iktisadın normatif/pozitif yönü tartışması da önem kazanıyor.
- 5 Bu alıntılar büyük ölçüde kitabın Giriş bölümünden alınmıştır